

УДК 347.191.4

В. Г. Жорнокуй,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРО СУТНІСТЬ «МАЙНОВОСТІ – НЕМАЙНОВОСТІ»,
«ОСОБИСТІСНОСТІ – НЕОСОБИСТІСНОСТІ» ТА «ОРГАНІЗАЦІЙНОСТІ»
КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН.

Стаття присвячена дослідженню правової природи корпоративних прав як складової змісту корпоративних відносин. Роблячи висновок про їх цивільно-правову природу та враховуючи різні підходи до класифікації корпоративних відносин, зроблено висновок про потребу у визнанні існування майнових та немайнових прав учасників господарських товариств. Критикується виділення в окрему самостійну групу організаційних корпоративних прав, а також доводиться некоректність ведення мови про особисті немайнові корпоративні права у контексті їх «особистісності».

Ключові слова: корпоративні відносини, корпоративні права, господарські товариства, майнові права, немайнові права.

На сьогодні в юридичній науці та законодавстві відсутня чітка класифікація корпоративних відносин. Звісно, може виникнути питання: з якою метою або навіщо нам її проводити? Вважаємо, що класифікація є одним з важливих інструментів з'ясування особливостей корпоративних відносин, що систематизуються за певними критеріями. Впорядкування такої множинності відносин є необхідним за декількома причинами. По-перше, класифікація є необхідною для полегшення процесу виявлення специфіки корпоративних відносин. По-друге, класифікація дозволяє встановити методи наукового дослідження корпоративних відносин.

Метою статті є проведення аналізу сучасного стану законодавства України і правової доктрини щодо виокремлення видів корпоративних відносин та обґрунтування необхідності (або заперечення) проведення відповідної класифікації.

Залежно від складової об'єкту корпоративні відносини поділяються на майнові та немайнові. В основу такого поділу покладена їх змістовна частина – права, що поділяються на майнові і немайнові. Хоча в юридичній літературі не існує загального визнання наведеної класифікації, оскільки поруч з майновими корпоративними правами, значною частиною фахівців, пропонується вивчати організаційні права і, як наслідок, організаційні корпоративні відносини [1, с. 214; 2, с. 13].

Виникає питання щодо первинності чи вторинності майнових та немайнових відносин з однієї сторони і організаційних – з іншої. Таке твердження у повному ступені стосується питання про співвідношення немайнових чи/або організаційних корпоративних відносин.

Виділяють дві групи організаційних правовідносин: 1) направлені на виникнення правовідносин, що організуються; 2) направлені на впорядкування, забезпечення необхідного розвитку організованих правовідносин, що вже виникли. Конструкція організаційних відносин у цивільному праві піддана критиці. Зокрема, В. А. Белов вважає неможливим існування правовідносин, які встановлюються заради виникнення інших правовідносин. На думку автора, у цьому випадку за правовідносинами варто було б визнати значення юридичного факту [3, с. 15]. Варто підтримати вказані критичні зауваження, оскільки науковці, які визнають паралельне існування майнових та організаційних відносин не враховують думку основоположника вчень про останні. Так, О. О. Красавчиковим відстоювалася ідея про допоміжний характер організаційних відносин щодо майнових відносин взагалі¹, а не протиставлення їм (наприклад, дихотомія

¹ Виділяючи організаційні відносини, О. О. Красавчиков вважав, що вони є службовими по відношенню до основних майнових відносин та мають специфічну функцію – впорядкування майнових відносин. При цьому

майнові – немайнові).

Вважаємо, що не можна виділяти «в одному логічному порядку» відносини майнові, немайнові та корпоративні, оскільки майнові відносини є вищим порядком стосовно «майнових і немайнових корпоративних відносин», останні ж деталізують загальне поняття та вказують на специфіку його прояву залежно від їх змістовної складової – майнових чи немайнових прав, які складають зміст корпоративних відносин. Наприклад, якщо право на участь у розподілі прибутку (право на дивіденд) і право на «ліквідаційну квоту» складають основу майнових корпоративних прав, то права учасника (акціонера) на управління та інформацію мають відноситися до іншого їх різновиду – немайнових корпоративних прав.

Навіть чітке визначення поділу корпоративних відносин на майнові та немайнові не дає точної уяви про їх характеристику, оскільки юридична спільнота і з цього питання не має єдиного підходу. Зокрема стверджується, що корпоративні відносини мають *немайновий характер*. До такого висновку доходить О. Б. Козлова на підставі розуміння корпоративного управління як системи взаємодії органів корпоративної організації, її засновників (учасників) та інших заінтересованих осіб ... та твердження, що відносини, пов'язані з управлінням організацією мають немайновий характер [5, с. 441]. На думку В. П. Камишанського корпоративні відносини є прикладом немайнових відносин, в яких юридична особа виступає свого роду «об'єктом», щодо якої члени корпорації вчиняють певні дії [6, с. 129].

Звертається увага і на те, що у ст. 100 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) право участі визначається як особисте немайнове право, у той час як воно, по-перше, не є таким за своєю юридичною природою; по-друге, містить у собі інші права як майнового, так і немайнового (але не особистого, а організаційного) характеру [7]. Тобто родове поняття (більш широке) зведене до видового (вужчого) та ще й не зовсім правильно.

вчений надавав організаційним відносинам самостійний характер, оскільки вони наділені самостійною метою – впорядкування, організаційність, нормалізація відносин, які організуються [4, с. 55–57].

Насправді ж право участі є комплексним правом (симбіозом майнових та немайнових прав) і по суті є корпоративним правом.

Особливе значення, що надається ЦК України категорії «немайнові права», внаслідок якого вони ототожнюються з особистими немайновими правами, не має, на нашу думку, призводити до відмови від вживання відповідного позначення стосовно таких прав, як право на участь в управлінні діяльністю господарського товариства та право на інформацію про діяльність такого товариства.

Немайнові корпоративні права учасників господарських товариств окрім їхнього основного призначення – опосередкування немайнової участі у діяльності корпорації, є гарантією дотримання їх майнових прав. Це обумовлено тим, що управління покликане вирішити основне завдання: так організувати діяльність, аби товариство ефективно здійснювало свої повноваження власника, прибутково діяло і тим самим забезпечувало прибутковість майнових прав учасників. Отже, доцільно визнати факт існування немайнових прав, що не мають особистого характеру.

Справа у тому, що у сучасній доктрині категорія «особисте немайнове право» зазвичай набуває різноманітного тлумачення. Права мають назву особистих від того, що їх об'єкти нерозривно пов'язані з особистістю їхнього володільця, а такі об'єкти мають неодмінно немайнову природу, тобто відносяться до категорії нематеріальних благ. Прикметник «немайнові» у такому тлумаченні постає синонімом прикметника «особисті»; на цій підставі права особисті зазвичай і називають особистими немайновими, а іноді навіть і просто немайновими правами. Продовжуючи власну думку, В. А. Белов зазначає, що сьогодні ми маємо аж три взаємозамінні терміни, які використовуються для позначення одного й того ж поняття: якщо назвати права «особистими», чи «немайновими», чи «особистими немайновими» – одне й те саме [8, с. 627–628]. При цьому той факт, що у дійсності «особисте» ніяк не тотожне «немайновому» і, як наслідок, поділ суб'єктивних прав з найменуванням «особисті немайнові» виділяється все ж таки не за одним, а

за двома критеріями – об’єктом (метою) і характером інтересу, що задовольняється, – сьогодні практично нікого чомусь не бентежить. У результаті створюється група суб’єктивних цивільних прав, окремі види яких «втискаються» у неї з великою складністю, а інші зовсім «не поміщаються». Можливо, для якої-небудь достатньо вузької, спеціалізованої мети виділення такого поняття дійсно є доцільним. Однак зрозумілим є і те, що воно утворюється шляхом накладення між собою двох понять більш високого рівня – прав особистих та прав немайнових.

Однак всі права учасників безпосередньо або опосередковано пов’язані з майном. Право на участь в управлінні господарським товариством є цінним для учасника не саме по собі, а завдяки можливості визначення його діяльності й отриманню прибутку. Теж саме можна сказати і про право на отримання інформації: учасника цікавлять напрямки його інвестицій, організація та результати інвестиційного процесу стосовно його капіталу.

Аналіз немайнових прав учасника дозволяє стверджувати, що: учасник не володіє «особистими немайними правами»; для позначення групи прав, які йому належать нарівні з майновими, коректно вживати поняття «немайнові права», оскільки під особистими немайними правами цивільно-правова доктрина розуміє невідчужувані, абсолютні права, що не мають майнового змісту, нерозривно пов’язані з фізичною особою – носієм цих прав. Цей підхід отримав закріплення на рівні закону (ст. 269 ЦК України).

Крім того, можна констатувати певні умовності у найменуванні та характеристиці немайнових прав як особистих за ЦК України. Немайнова характеристика прав означає відсутність між ними і майновими правами безпосереднього зв’язку. Особисті немайнові та майнові права, поєднуючись у парні категорії, мають власні відмінності, обумовлені різною їх природою. Спірність багатьох характеристик особистих немайнових прав, які вважалися сталими (наприклад, їх невідчужуваність, тісний взаємозв’язок з особою – носієм даного права, відсутність економічного змісту тощо), і деякі далеко не завжди характерні всім особистим немайними правам, доводить відсутність

сенсу в їх протиставленні.

Однак розвиток не лише законодавства, але й суспільного устрою викликав до життя й інші підходи до вивчення немайнових корпоративних прав. У зв'язку з цим особливу увагу заслуговує проблема організаційних прав порівняно з немайновими корпоративними правами. Першочергово термін «організаційні відносини» пов'язувався з відносинами між державою та її органами [9, с. 69]. Між тим повноцінного дослідження окресленої проблематики не існувало і, до речі, не існує до сих пір. А. В. Венедіктов зазначав, що на підґрунті радянського права спроба персоніфікації органів держави може закінчитися ще меншим успіхом [9, с. 95]. Напевно, з цієї причини вчений відмовився бачити у таких «організаційно-технічних відносинах» правові відносини.

Дещо пізніше М. М. Агарков використав термін «організаційні відносини» як предмет адміністративного права у тому ж значенні, що й А. В. Венедіктов. При цьому він протиставив їм майнові відносини, які, на його думку, в першу чергу, складають предмет цивільного права [10, с. 290]. Пропозиція М. М. Агаркова віднайшла свою підтримку у працях С. М. Братуся [11, с. 64]. Важливо звернути увагу на те, що як М. М. Агарков, так і С. М. Братусь, на відміну від А. В. Венедіктова, визнавали існування саме організаційних відносин. С. С. Алексєєв, також вважаючи, організаційні відносини – тими, які існують у сфері адміністративного права, цілком вірно вказував на такий недолік у концепції М. М. Агаркова як те, що організаційні відносини не мають протиставлятися майновим [12, с. 72]. Поняття «майнових» та «організаційних» відносин знаходяться у різних площинах. Виділяючи організаційні відносини, говоримо про відмінність у їхньому змісті, а майнові відносини відокремлюються від інших (немайнових) залежно від об'єкта.

Обслуговуючий характер цивільних організаційних відносин виключає їхню самотійність. Поряд з речовим, зобов'язальним, корпоративним, спадковим, авторським правом не може існувати підгалузь організаційного

права. Не існує також окремо від майнових відносин самих по собі «організаційних» правових інститутів.

Складно знайти цивільне правовідношення, яке б було позбавлене організаційних засад, тому сама по собі організаційна складова не може обумовлювати природу будь-якого правового зв'язку. Отже, звертаємо увагу на помилковість у наукових підходах вчених, що виділяють майнові та організаційні корпоративні відносини і, відповідно, майнові та організаційні права. Виходячи із загальних вчень про організаційні відносини, варто акцентувати увагу на їх допоміжному характері щодо майнових і немайнових відносин. У свою чергу правова природа корпоративних відносин має визначатися виходячи безпосередньо з сутності таких відносин.

Враховуючи підхід, який міститься у ст. 1 ЦК України, необхідно проводити розмежування цивільних відносин за особистісним критерієм – на особисті та неособисті; за майновим критерієм – на майнові і немайнові. З повною впевненістю, приймаючи за основу другий критерій, можемо стверджувати про необхідність виділення в окрему групу цивільних відносин немайнових корпоративних відносин, основу змісту яких становлять немайнові права учасників господарських товариств.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати наступне: 1) учасник не володіє «особистими немайновими правами»; 2) для позначення групи прав, які йому належать нарівні з майновими, коректно вживати поняття «немайнові права», оскільки під особистими немайновими правами цивільно-правова доктрина розуміє невідчужувані, абсолютні права, що не мають майнового змісту, нерозривно пов'язані з фізичною особою – носієм цих прав. Тому слід погодитись з тими авторами, які критикують повну незалежність та самостійність організаційних відносин у предметі цивільно-правового регулювання, підкреслюють умовний характер їх самостійності, поєднаний з метою дослідження. Відсутність вказівки на особистий немайновий характер надасть можливість охопити цивільно-правовим регулюванням всі (особисті та неособисті) немайнові цивільні відносини.

У протигагу вказаному переважна частина фахівців визнає майновий характер корпоративних відносин, мотивуючи це тим, що вони мають майновий характер і ґрунтуються на внесенні ними певного майнового внеску в її капітал... У низці випадків вони на перший погляд стосуються не безпосереднього використання корпоративного майна, а лише організації взаємовідносин учасників, членів корпорації [2, с. 28; 13, с. 119; 14, с. 12–13; 15, с. 54]. У дійсності всі вони мають чітку майнову спрямованість, обумовлену самим характером діяльності створеної організації як юридичної особи.

При створенні корпорації відбувається формування капіталу за рахунок вкладення коштів декількома або багатьма (якщо це АТ) особами (не враховуючи товариства однієї особи). Тому безсумнівно, що при цьому складаються майнові відносини. Одночасно вони пов'язані й з виникненням нового власника на сформований таким чином капітал і збереженням окремих майнових прав щодо нього у осіб, які взяли в цьому участь. Їхні права реалізуються не тільки у майнових відносинах – власності, а й у відносинах з управління нею, які вже не можна назвати суто майновими [1, с. 207].

Майнові відносини залежно від їх юридичної природи традиційно класифікуються на відносини речові і зобов'язальні, абсолютні і відносні. Причому структура системи цивільного права кореспондує класифікації майнових відносин. Підгалузь «право власності» охоплює регламентацію абсолютних, речових відносин, а підгалузь «зобов'язальне право» – регламентацію відносних, зобов'язальних відносин. Проте майновий характер корпоративних відносин не дає повної уяви про їх природу. Необхідно визначитися, як вони співвідносяться з відомими доктрині класифікаційними групами відносин, такими як речові і зобов'язальні, відносні та абсолютні.

Однак й прихильники визнання за корпоративними відносинами їх виключно майнової природи не є послідовними та категоричними у своїх

твердженнях, додаючи необхідність існування чи-то організаційних, чи-то немайнових відносин. Зокрема, майнові відносини як «сторона» корпоративних не можуть бути реалізовані без організаційних, оскільки множинність суб'єктного складу стосовно привласнення передбачає і впорядкованість (процедури) реалізації суб'єктами економічних можливостей [15, с. 93]. Вступаючи в корпоративні відносини, суб'єкти, з однієї сторони, реалізують майнову самостійність, а з іншої – «втрачають» її стосовно тих майнових благ, щодо яких виникають корпоративні відносини. Проте друга обставина «ґрунтується» на першій і не спростовує її. Тому корпоративні відносини необхідно розуміти як певне поєднання майнових та немайнових відносин, що пов'язані між собою без можливості встановлення первинності чи вторинності кожного.

Отже, зміст корпоративних відносин складають майнові та немайнові права, що мають між собою відмінний та самостійний характер. Наприклад, немайнове право брати участь в управлінні діяльністю товариства не може містити у собі право на отримання дивіденду як право майнове. Звідси, корпоративні відносини є окремою групою урегульованих нормами корпоративного права приватних відносин, що не можуть характеризуватися виключно як немайнові або майнові, проте у силу відповідності їх всім ознакам цивільних відносин мають цивільно-правову природу. Як наслідок, є потреба у включенні до предмету регулювання цивільного законодавства поруч з особистими немайновими та майновими також і корпоративних відносин, що дозволить визнати існування двох видів корпоративних прав: майнових та немайнових. За наведених обставин доречним є дихотомічне поєднання видів корпоративних відносин, залежно від складової об'єкту на майнові та немайнові.

Список бібліографічних посилань:

1. Корпоративне управління: монографія / І. Спасибо-Фатєєва, О. Кібенко, В. Борисова; За ред. проф. І. Спасибо-Фатєєвої. Х.: Право, 2007.

500 с.

2. Степанов П. В. Корпоративные отношения в коммерческих организациях как составная часть предмета гражданского права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 1999. 28 с.

3. Белов В. А. Сингулярное правопреемство в обязательстве. 2-е изд., стер. М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. 247 с.

4. Красавчиков О. А. Гражданские организационно-правовые отношения. *Советское государство и право*. 1966. № 10. С. 50–57.

5. Козлова Е. Б. Корпоративные договоры как вид договоров организационных // Гражданское право и корпоративные отношения: Материалы междунар. науч.-практ. конф. в рамках ежегодных цивилистических чтений, посвященной 90-летию видного казахстанского ученого-цивилиста Ю. Г. Басина (Алматы, 13–14 мая 2013 г.) / Отв. ред. М. К. Сулейменов. Алматы, 2013. С. 436–447.

6. Камышанский В. П., Карнушин В. Е. Гражданское правоотношение: социально-психологический аспект. М.: Статут, 2016. 222 с.

7. Спасибо-Фатеева І. В. Проблеми права участі в товаристві. *Юридична газета*. 2005. № 17.

8. Гражданское право : актуальные проблемы теории и практики / под общ. ред. В. А. Белова. М. : Юрайт-Издат, 2008. 993 с.

9. Венедиктов А. В. Избранные труды по гражданскому праву: в 2 т. М.: Статут, 2004. Т. 1. 463 с.

10. Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву. В 2-х т. М.: Статут, 2002. Т. 2. 452 с.

11. Братусь С. Н. Предмет и система советского гражданского права. М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1963. 196 с.

12. Алексеев С. С. Предмет советского социалистического гражданского права. Свердловск, 1959. 336 с.

13. Козлова Н. В. Правосубъектность юридического лица. М.:

Статут, 2005. 476 с.

14. Ломакин Д. В. Акционерное правоотношение. М.: Спарк, 1997. 156 с.

15. Пахомова Н. Н. Основы теории корпоративных отношений (правовой аспект): монография. Екб.: Налоги и финансовое право, 2004. 208 с.

Жорнокуй В. Г. О сущности «имущественности – неимущественности», «личности – неличности» и «организационности» корпоративных отношений.

Статья посвящена исследованию правовой природы корпоративных прав как составляющей части содержания корпоративных отношений. Делая вывод об их гражданско-правовой природе с учетом разных подходов к классификации корпоративных прав, сделан вывод о целесообразности признания существования имущественных и неимущественных прав участников хозяйственных обществ. Критикуется выделение в отдельную самостоятельную группу организационных корпоративных прав, а также доказывается некорректность ведения речи о личных неимущественных корпоративных правах в контексте их «личности».

Ключевые слова: корпоративные отношения, корпоративные права, хозяйственные общества, имущественные права, неимущественные права.

Zhornokui V. H. On the Essence of «property – non-property character» «personal – non-personal character» and «organizational character» of corporate relations.

Nowadays there is no clear classification of corporate relations in jurisprudence and legislation. Depending on the component object of corporate relations are divided into property and non-property. The basis of this division we assign their content part – the rights that are divided into property and non-property. Although there is no general recognition of the stated classification in

legal literature, because along with property corporate rights, many scholars suggest to study the organizational rights and, consequently, organizational corporate relations.

The construction of organizational relations within civil law is criticized. The author supports these criticisms because scholars, who recognize the parallel existence of property and organizational relations, do not consider secondary importance (complementary character) of the latter.

Special attention is paid to the fact that even a clear definition of dividing corporate relations into property and non-property does not provide an accurate idea about their characteristics, because the legal community has no single approach on this issue, too. In particular, it is stated that corporate relations have only non-property or exclusively property nature.

The content of corporate relations constitute property and non-property rights that have between them a distinctive and independent nature. Hence, corporate relations are a separate group of private relationships regulated by the norms of corporate law that can not be characterized solely as property or non-property, but have civil and legal nature according to their compliance with all the features of civil relations. As a result, there is a need to include corporate relations along with personal non-property and property into the subject of civil law regulation that makes it possible to admit the existence of two types of corporate rights: property and non-property. Under these circumstances dichotomous combination of the types of corporate relations, depending on the component object to property and non-property is appropriate.

Key words: corporate relations, corporate rights, business enteties, property rights, non-property rights.